

**Comparison and analysis of container schemas with a
look at their conceptual metaphors in Arabic and
Persian proverbs and similes based on light Theory
cognitive linguistics**

Article type: Research

Osman Ansari¹, Ali Saeidavi^{2}, Morteza ghaemi³*

Abstract

Cognitive linguists believe that language encodes human thoughts and conceptual patterns, reflecting our fundamental mental operations. Within this framework, cognitive semantics delves into how bodily experiences shape the conceptual systems of language, and one intriguing way to explore this is through proverbs. Proverbs are rich with the thoughts, experiences, and cultural nuances of nations. By comparing and examining the factors that influence the formation of spatial schemas in Arabic and Persian proverbs-through the lens of cognitive semantics-we can uncover important insights about both languages. Given their role in visualizing concepts and enriching language, proverbs offer a fascinating foundation for understanding schemas and metaphors. This study draws on the book "Al-amthal Al-muqarinat bayn Al-arebyat wa-lfarsyt" which features 2,133 proverbs, focusing on an analysis of 56 Arabic proverbs in relation to spatial schemas and comparing them with their Persian counterparts. Using a descriptive-analytical method, our findings reveal a 33.92% similarity and over 66% difference in spatial schemas between Persian and Arabic. The disparities can be attributed to shared religious and cultural relations, as well as ideological, geographical, and cultural differences. Arabic schemas are largely conceptualized through three key metaphors: "state is a container," "body is a container," and "time is a place," which reflect the simpler lifestyle of Bedouin Arabs. In contrast, the cultural, environmental, and urban contexts of Persian speakers have led to the emergence of ten corresponding metaphors.

1. PhD Student of Arabic Language and Literature, Bo-Ali Sina University, Faculty of Humanities, Iran, Hamdan. orcid.org/0009-0007-8902-746x

2. Corresponding Author: Assistant Professor, Department of Arabic Language and Literature, Bu-Ali Sina University, Faculty of Humanities, Iran, Hamdan. orcid.org/0009-0007-4032-2405 Email: a.saeidavi@basu.ac.ir

3. Professor, Department of Arabic Language and Literature, Bu-Ali Sina University, Faculty of Humanities, Iran, Hamdan. orcid.org/0000-0001-8139-1223

Keywords: Cognitive semantics, conceptual spatial schema, comparison, Arabic and Persian proverbs.

1. Introduction

One of the new approaches to studying proverbs is through cognitive semantics. This perspective views proverbs as a window into the complex thoughts and abilities of humans, reflecting the experiences, customs, and beliefs of a nation's social classes. In essence, this literary form serves as an ideal mean for understanding a culture and its people. This study aims to examine and compare the spatial schemas and conceptual metaphors found in Arabic and Persian proverbs, highlighting both shared foundations and cognitive differences. By investigating the biological, environmental, and cultural roots of these schemas, we emphasize the importance of this research.

Despite the rich tapestry of both languages, there seems to be a gap in independent research focusing specifically on the comparison of spatial schemas in Arabic and Persian proverbs. This makes our investigation particularly significant.

Research Questions

This study seeks to explore two key questions:

1. How do the spatial schemas in Arabic and Persian proverbs compare in terms of similarities and differences?
2. What factors contribute to these similarities and differences from the perspective of cognitive linguistics?

2. Literature Review

In cognitive linguistics, the primary aim is to explore the intricate relationship between language, the mind, and our physical and social experiences. George Lakoff and Mark Johnson's groundbreaking work, "Metaphors We Live By," introduced the concept of conceptual metaphor, arguing that our mind's conceptual system is inherently metaphorical—something we often overlook. This perspective positions language as a tool to uncover these deeper systems. Additionally, Lakoff's "Women, Fire, and Dangerous Things" and Johnson's "The Body in the Mind" further developed the idea of image schemas, illustrating how our repeated behaviors and interactions with the world are classified and conceptualized in the mind, ultimately reflected through language. These concepts—conceptual metaphor and image schemas—are vital for analyzing language, especially in literary

texts, and are instrumental in this research comparing Arabic and Persian proverbs.

3. Methodology

In this study, we selected 56 Arabic proverbs from " Al-amthal Al-muqarinat bayn Al-arebyt wa-lfarsyt" pairing them with suitable Persian equivalents from this book and other sources. Using a descriptive-analytical approach, we compared and analyzed these proverbs through the lens of cognitive linguistics. Our goal is to evaluate the effectiveness of schemas in both languages while identifying the factors driving transformation and the frequency of these changes in Persian equivalents. We also aim to explain the underlying reasons for the similarities and differences in thoughts, customs, and cultural contexts that shape these proverbs.

4. Results

In our analysis of 56 Arabic proverbs featuring spatial image schemas alongside their Persian equivalents, we present a brief analysis of 19 of them. Our findings highlight significant commonalities in how both Arabic and Persian proverbs conceptualize and convey abstract meanings. This similarity arises from the shared human experience of perceiving concepts through bodily interactions and relationships between phenomena, fostering a collective understanding. Cultural and religious ties have also strengthened common themes within similar schemas across the two languages. However, despite these commonalities, a considerable portion of schemas in the Persian equivalents has undergone transformations.

Based on our comparison, we discovered the following insights:

Shared Conceptualization: In Arabic and Persian, we observe a noteworthy change in Persian equivalents based on source domains: 33.92% of spatial schemas in Persian align with Arabic examples, primarily due to shared cultural understanding and interactions. However, 66.06% of spatial schemas in Persian have evolved into different forms.

Schema Discrepancies: The schema of existence is the most frequently inconsistent, accounting for 35.71%. This variation is influenced by three factors: ecosystem, physical environment, and culture. Abstract concepts like contentment, sleep, and morality are expressed in Persian equivalents as the schema of power, comprising 16.07% of the total; structural grammatical differences and variations in cognition

contribute to these shifts. Spatial and kinetic schemas equally represent 14.28% of these discrepancies.

When it comes to shared factors, cultural and religious connections have resulted in verbal and semantic similarities in 44.64% of Persian proverbs relative to Arabic. The influence of Arabic due to Islamic education has shaped Persian, with approximately 29% of this overlap stemming from cultural factors and over 16% from religious texts. In this dynamic, Arabic proverbs have significantly influenced Persian in both form and meaning.

On the flip side, cultural and geographical elements account for 55.35% of the differences observed between Persian proverbs and their Arabic counterparts in terms of form and source domains. Specifically, 30.35% of these differences are linked to cultural factors, variations in vocabulary, and sentence structures, while 25% relate to geographical differences involving local fauna and flora.

Metaphorical Frameworks

The conceptualization of Arabic schemas primarily revolves around three key metaphors: "state is a container," "body is a container," and "time is a place." However, the meanings in Persian equivalents extend to ten categories, with the metaphor "states are places" being the most prevalent, while "states are humans" and "understanding is seeing" occur less frequently.

تطبیق و تحلیل طرحواره‌های ظرفی با نگاهی به استعاره‌های مفهومی آن‌ها در ضرب‌المثل‌ها و مثل‌نماهای عربی و فارسی براساس رویکرد زبان‌شناسی شناختی

نوع مقاله: پژوهشی

عثمان انصاری^۱، علی سعیدآوی^۲، مرتضی قائمی^۳

۱. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه بوعلی سینا، دانشکده علوم انسانی، ایران، همدان.

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه بوعلی سینا، دانشکده علوم انسانی، ایران، همدان.

۳. استاد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه بوعلی سینا، دانشکده علوم انسانی، ایران، همدان.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۲۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۲۶

چکیده

به اعتقاد زبان‌شناسان شناختی، زبان، افکار و الگوهای مفهومی انسان را رمزگذاری و عملیات بنیادی ذهن را منعکس می‌کند. معنی‌شناسی شناختی، به بررسی رابطه میان تجارب جسمانی و نظام‌های مفهومی زبان می‌پردازد که از روش‌های جدید مطالعه امثال است. ضرب‌المثل‌ها، اندیشه‌ها، تجارب و فرهنگ ملت‌ها را مجسم می‌سازند. بنابراین، مقایسه و بررسی عوامل شکل‌گیری طرحواره‌های ظرفی امثال عربی و فارسی، براساس نظریه معنی‌شناسی شناختی، اهمیت و ضرورت تحقیق را آشکار می‌سازد. ضرب‌المثل‌ها به خاطر اهمیتشان در تصویرسازی مفاهیم و گسترش زبان، بهترین بستر برای طرحواره‌ها و استعاره‌ها هستند؛ لذا پژوهش حاضر با مبنا قرار دادن کتاب «الأمثال المقارنۃ بین العربیۃ و الفارسیۃ»، که حاوی (۲۱۳۳) ضرب‌المثل است، به بررسی ۵۶ مثل عربی مبتنی بر طرحواره‌های ظرفی و تطبیق آن‌ها با امثال فارسی با روش توصیفی-تحلیلی، پرداخته است. نتایج پژوهش نشان دهنده تجانس ۳۳.۹۲٪ و تفاوت بیش از ۶۶٪ از طرحواره‌های فارسی با عربی است. روابط دینی و فرهنگی همگون، عوامل تجانس و تفاوت‌های ایدئولوژیکی، جغرافیایی و فرهنگی، عوامل اختلاف مدل‌های مفهوم‌سازی هستند. اساس مفهوم‌سازی طرحواره‌های عربی بر سه استعاره «حالت، ظرف است، بدن، ظرف است و زمان، مکان است»، استوار است که ناشی از زندگی ساده بادیه‌نشینان اعراب است. ولی تفاوت در زیرساخت‌های

فرهنگی، محیطی و زندگی شهری، و تنوع در تجربیات جسمانی موجب شده است که تعداد آن‌ها در معادل‌های فارسی به ده مورد برسد.

کلمات کلیدی: معنی‌شناسی شناختی، طرحواره تصویری ظرفی، مقایسه، أمثال عربی و فارسی.

١. مقدمه

به اعتقاد زبان‌شناسان شناختی، زبان، افکار و الگوهای مفهومی انسان را رمزگذاری و عملیات بنیادی ذهن را منعکس می‌کند. معنی‌شناسی شناختی از شاخه‌های زبانشناسی شناختی است. در این رویکرد، همکاری میان حوزه‌های زبان، ذهن و تجارب جسمانی، منجر به درک، مقوله‌بندی پدیده‌ها و نظام‌های مفهومی زبان می‌شود. طرحواره‌های تصویری و استعاره‌های مفهومی، از مهمترین مباحث در معنی‌شناسی شناختی هستند.

براساس این دیدگاه، استعاره مفهومی؛ درک مفهومی انتزاعی در چهارچوب مفهومی محسوس‌تر است که به حوزه ملموس آن، مبدأ و به حوزه انتزاعی آن، هدف گفته می‌شود. طرحواره، الگویی ذهنی است که از طریق پردازش رفتارهای تکراری انسان و حرکت پدیده‌های اطراف، توسط ذهن شکل می‌گیرد که از آن برای درک و مفهوم‌سازی معانی انتزاعی، استفاده می‌شود. بنابراین، طرحواره‌ها و استعاره‌های مفهومی در گسترش زبان، نقشی اساسی دارند.

یکی از روش‌های جدید مطالعه امثال، رویکرد زبان‌شناسی شناختی است. در این دیدگاه، مثل‌ها، تصویری از استعدادها و افکار پیچیده انسان هستند (لیکاف و ترنر، ۱۳۹۹: ۲۵۰) که براساس آن می‌توان به بررسی و تطبیق طرحواره‌ها تصویری و استعاره‌های مفهومی در امثال عربی و فارسی و ضرورت تحلیل زیرساخت‌های مشترک و تفاوت‌های شناختی در زمینه اندیشه و فرهنگ این دو زبان پرداخت و اهمیت آن را بیش از پیش نمایاند. از سوی دیگر، پژوهش درباره ریشه‌های زیستی، محیطی و فرهنگی طرحواره‌های امثال عربی و فارسی، براساس نظریه معنی‌شناسی شناختی، بر ضرورت و اهمیت تحقیق می‌افزاید و این امر می‌تواند زمینه آشنایی عمیق‌تر پژوهشگران را با عوامل شکل‌گیری طرحواره‌ها در این دو زبان، فراهم کند.

این پژوهش در پی مقایسه و بررسی میزان کارآمدی انواع طرحواره‌های ظرفی با شیوه توصیفی-تحلیلی در زبان عربی و فارسی است. این پژوهش با مبنا قرار دادن کتاب «*الأمثال المقارنة بين العربية والفارسية*»، که (۲۱۳۳) ضرب‌المثل عربی را دربر می‌گیرد، تعداد ۵۶ نمونه عربی که مشتمل بر طرحواره‌های تصویری ظرفی و مفهوم‌سازی انتزاعی هستند، گزینش نموده و

مناسبت‌ترین معادل‌ها را از منابع مختلف برای آن‌ها، انتخاب کرده است. سپس به تحلیل عوامل دگرگونی و فراوانی تغییرات طرحواره‌ها و تفاوت و تشابه افکار، آداب و رسوم فرهنگی و محیطی در معادل‌های فارسی، پرداخته است. از این‌رو، پژوهش حاضر به این پرسش‌ها پاسخ می‌دهد:

۱. تجانس و تفاوت طرحواره‌های ظرفی در تطبیق امثال عربی و فارسی، چگونه است؟
۲. عامل اشتراک و افتراق در طرحواره‌های ظرفی مثل‌های عربی و فارسی، از نظر زبان‌شناسی شناختی، چه چیزهایی هستند؟

۱-۱. پیشینه پژوهش

مارک جانسون (۱۹۸۷م) در کتاب «بدن در ذهن» ساختار جسمانی معنا را بر پایه طرحواره‌های تصویری بررسی کرد. جورج لیکاف و مارک ترنر (۱۹۸۹م)، در کتاب «فراسوی عقل سرد» تعدادی از ضرب‌المثل‌ها را براساس طرحواره‌های تصویری و استعاره‌های مفهومی بررسی نمودند؛ آنان معتقدند که درک و فهم استعدادهای پیچیده انسان از طریق ضرب‌المثل‌ها فراهم می‌شود (۱۳۹۹ش: ۲۵۰). اوانز و گرین (۲۰۰۶م) هم با تألیف کتاب «الف-ب زبان‌شناسی شناختی»، گامی مهم در زمینه طرحواره‌های تصویری برداشتند.

از جمله پژوهش‌های که رهیافتی زبان‌شناختی به بررسی و مقایسه ضرب‌المثل‌های عربی و فارسی دارند، موارد زیر را می‌توان نام برد:

- آمنه خزاعل در پایان‌نامه (۱۳۹۰ش) «بررسی ضرب‌المثل‌های برابر در زبان عربی و فارسی»، جنبه معنایی و لفظی امثال مشترک میان این دو زبان را از منظر جامعه‌شناختی و فرهنگ‌شناسی روشن‌تر نموده است.

- صدیقه حسن‌زاده در پایان‌نامه (۱۳۹۴ش) «متناقض‌نما در ضرب‌المثل‌های عربی و فارسی»، دریافت که تضاد در مثل‌ها، قابل تأویل و پذیرفتنی است.

- مه‌ری حقیقی در پایان‌نامه (۱۳۹۵ش) «بررسی تطبیقی ضرب‌المثل‌های کردی کرمانشاهی و فارسی از منظر معنی‌شناسی شناختی»، نشان می‌دهد که زیست‌بوم و شغل دام‌داری و کشاورزی، موجب شده تا نام حیوانات در گویش کردی نسبت به معادل‌های فارسی برجسته‌تر و بیشتر باشد.

– زهره همدانیان در پایان نامه (۱۳۹۹ش)، «بررسی و مقایسه نمادهای حیوانات در ضرب‌المثل‌های عربی و فارسی»، دریافت که نمادهای مثبت و منفی حیوانات در مثل‌های این دو زبان یکسان است؛ اما تعداد نمادها در زبان عربی از فراوانی بیشتری برخوردار است.

برخی از پژوهش‌هایی که به تحلیل انواع طرحواره‌ها در ضرب‌المثل‌های عربی و فارسی در پرتو زبان‌شناسی شناختی پرداخته‌اند، عبارتند از:

– سیده مریم فضالی و همکاران در مقاله (۱۳۸۹ش)، «بررسی طرحواره‌های قدرتی در برخی از ضرب‌المثل‌های زبان فارسی»، دریافتند که به انسان توصیه می‌شود تا در برابر سد مشکلات پایدار باشد، و برای هر مشکلی به جستجوی راهکاری بپردازد.

– حسین تک‌تبار فیروزجایی و همکاران در مقاله (۱۳۹۶ش)، «تحلیل طرحواره‌های تصویری ضرب‌المثل‌های فرآند‌آداب و نقش آن در انعکاس فرهنگ»، نشان می‌دهند که حیوانات و عناصر طبیعت با توجه به حضورشان در زندگی اعراب، جایگاه برتر خود را در زبان حفظ کرده‌اند. همانگونه که از پژوهش‌های مذکور و تحقیقاتی که در این زمینه انجام شده است، برمی‌آید، پژوهشی مستقل در ارتباط با تطبیق طرحواره‌های ظرفی در زبان عربی و فارسی، وجود ندارد.

۲. چهارچوب نظری

۲-۱. زبان‌شناسی شناختی

در زبان‌شناسی شناختی؛ هدف از مطالعه زبان، بررسی رابطه میان زبان، ذهن، تجارب فیزیکی و اجتماعی انسان است (اوانز و گرین، ۱۴۰۰ش: ۲۷). در این رویکرد، تجربیات و شناخت کلی انسان از دنیای اطراف خود به صورت الگوهای تکراری در ذهن طبقه‌بندی و مفهوم‌سازی شده و از طریق زبان بازتاب می‌یابد (راسخ مهند، ۱۴۰۰ش: ۹). معنی‌شناسی شناختی، از مهمترین مباحث زبان‌شناسی شناختی است که استعاره مفهومی و طرحواره‌های تصویری از برجسته‌ترین زیر مجموعه‌های آن می‌باشند.

جرج لیکاف و مارک جانسون (۱۳۹۷ش: ۱۴، ۱۳) در سال ۱۹۸۰ با انتشار کتاب «استعاره‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم»، برای نخستین بار دیدگاه استعاره مفهومی را مطرح نمودند. از منظر آنان نظام مفهومی ذهن بشر در ذات خود ماهیتی استعاری دارد که دسترسی مستقیم بدان مقدور نیست؛ لذا برای کشف ساختار این نظام، از ساختار زبان استفاده می‌شود (صفوی، ۱۴۰۱ش: ۱۱۲). بنابراین، استعاره در معناشناسی شناختی، ابزار مناسبی برای بررسی شیوه ادراک و عملکرد زبان

است (لیکاف و جانسون، ۱۳۹۷ش: ۱۴). برای مثال، استعاره «بیشتر، بالاست»، کمیته‌های انتزاعی را برای ما قابل درک می‌کند. زیرا تجربیات بدنی انسان با فعالیت‌های تکراری روزمره او، پیوند دارد؛ اگر آب بیشتری به لیوان ریخته شود، با افزایش آن، سطح آب بالاتر می‌آید. لذا «بیشتر و بالا»، در تجربیات زندگی ما به هم وابسته‌اند که یک مبنای فیزیکی را جهت فهم کمیته‌های انتزاعی برای ما فراهم می‌کنند. بنابراین، استعاره «بیشتر، بالاست»، زیرساخت طرحواره «قیمت‌ها، همچنان بالا می‌رود»، تشکیل می‌دهد (همان: ۱۹، ۱۸).

۲-۲. طرحواره‌های تصویری

ساختارهای ساده، محسوس، تکراری و کلیشه‌ای در زندگی روزمره انسان؛ مانند: بالا رفتن و پایین آمدن، ورود و خروج، برخورد با انواع اجسام و غیره، برای مفهوم‌سازی امور انتزاعی، بن‌مایه طرحواره‌ها و ساختارهای ذهنی انسان هستند (جانسون، ۱۳۹۹ش: ۳۳، ۳۲). جانسون این سازمان‌دهی را چنین بیان می‌کند:

«برای این‌که تجربیات بامعنی و پیوسته‌ای داشته باشیم؛ ... باید در کنش‌ها، ادراک‌ها و مفاهیم ما، الگو و نظم و ترتیب وجود داشته باشد. طرحواره: یک الگو، شکل و یک نظم تکراری در این فعالیت‌های منظم در جریان است. این الگوها عمدتاً در سطح حرکات بدن ما از طریق فضا، دست‌کاری اجسام و برهم‌کنش‌های ادراک حسی، به صورت ساختارهای با معنی پدید می‌آیند.» (۱۴۰۰ش: ۸۳).

طرحواره‌های تصویری، شامل انواع طرحواره‌های فضایی، ظرفی، حرکتی، توازن، نیرو، ... و زیر مجموعه‌های آنها می‌شود (اوانز و گرین، ۱۴۰۰، ج ۱: ۲۵۴) که این مقاله به بررسی طرحواره‌های ظرفی پرداخته است.

۲-۲-۱. طرحواره‌های جهانی و منطقه‌ای

استعاره‌های مفهومی، از تجارب جسمانی، شناخت و فرهنگ ملت‌ها برخاسته‌اند. در زبان‌شناسی شناختی، استعاره، در حوزه‌های زبان، فکر، فعالیت‌های اجتماعی-فرهنگی، مغز و تجارب جسمی-حرکتی بشر، حضور دارد (همان: ۲۵، ۲۶) و موجب درک، شناخت و تشکیل فرهنگ مشترک می‌شود (همان: ۱۸). بنابراین، استعاره‌ای که، به صورت بالقوه، در اکثر زبان‌های جهان نمود می‌یابد، جهانی به حساب می‌آید (همان: ۹۱، ۹۲)؛ مانند: «شادی، نور است». هنگام مقایسه طرحواره‌ها در دو زبان، آنها را به دو گروه تقسیم می‌کنند:

الف. استعاره‌های متجانس: به آن دسته از استعاره‌هایی که با یک طرحواره کلی و جهانی تطابق داشته باشند، متجانس گفته می‌شود (کوچش، ۱۳۹۴ش: ۹۶، ۹۷)؛ مانند: «العقل السليم في الجسم السليم». فارسی: «عقل سالم "در بدن" سالم است».

طرحواره «بدن سالم، ظرف است»، در زبان فارسی و عربی با استعاره عام «بدن، ظرف است»، تطابق دارد. برابری معادل فارسی با مثل عربی، از نظر متن، نگاشت‌ها و طرحواره، بیانگر تجربه، درک مشترک و تعامل فرهنگی این دو زبان در مفهوم‌سازی است.

ب. استعاره‌های متفاوت: تمایزات زیست‌محیطی و فرهنگی ملت‌ها، موجب تفاوت در حوزه مبدأ، شناخت و نگاشت‌های یک حوزه مقصد مشترک می‌شود که به تفاوت در طرحواره‌ها و استعاره‌ها، منجر می‌گردد. بنابراین، فرهنگ‌های ملی و منطقه‌ای، بر استعاره‌های جهانی تأثیر گذاشته و استعاره‌های جدیدی را ایجاد می‌کنند (کوچش، ۱۳۹۴ش: ۲۱، ۲۰).

۱. تفاوت در حوزه مبدأ: تفاوت‌های جغرافیایی، فیزیکی و فرهنگی بر نحوه شناخت ملت‌ها، تأثیر گذار است؛ لذا گاهی یک حوزه مقصد مشترک میان دو زبان، دو حوزه مبدأ متفاوت دارد (کوچش، ۱۳۹۴ش: ۹۸)، مانند حوزه مقصد "خلاصه‌گویی" در نمونه: «جودَةُ الكلامِ في الاختصارِ». فارسی: «کم گوی و "گزیده‌گویی چون دُر"».

عرب‌ها، خلاصه‌گویی را مکانی فیزیکی تصور نموده‌اند که دارای عناصر داخل، خارج و مرز است. ولی در معادل فارسی به جای ظرف، "دُر" به کار رفته است که موجب تفاوت طرحواره‌ها و استعاره‌ها شده است؛ زیرا طرحواره در نمونه پایه از نوع ظرفی؛ «گزیده‌گویی، ظرف است.» و در فارسی از نوع شیء‌انگاری است؛ «گزیده‌گویی، دُر است.» که بر ارزشمندی سخن موجز و شیوا، نزد ایرانیان در حد دُر، دلالت دارد.

۲. تفاوت در دامنه حوزه مقصد: اگر حوزه مقصد، در یکی از دو زبان، مجموعه‌ای از مبدء‌های متفاوتی داشته باشد، دامنه استعاره نام دارد (همان: ۹۸، ۹۹)؛ مانند: «حَلَا لِكِ الْجَوْ فَيُضِي وَاصْفِرِي». فارسی: «تا "تنور داغ" است، نان را بچسبان.» «تا "شکار سر تیر" است، باید زد.» «آهن را تا گرم "است، باید کوبید.»

در نمونه پایه، "فضا" ظرفی است که از مزاحم خالی است. علاوه بر این، مثل‌های «إِذَا هَبَّتْ رِيَاخُكَ فَأَعْتَبْنَاهَا» (زرکوب، ۱۳۹۳ش: ۸۹) و «إِخْتِمَ بِالطَّيْنِ مَادَامَ رَطْبًا»، (همان: ۷۷)، برای استفاده به

موقع از فرصت به کار رفته‌اند. عرب زبانان برای مفهوم‌سازی حوزه مقصد "فرصت"، از مظاهر طبیعی؛ جو، وزیدن باد و سوراخ نمناک، بهره برده‌اند که با زندگی بادیه نشینی تناسب دارد. اما حوزه مبدأ در معادل‌های فارسی، با توجه به فرهنگ شهری، تنور داغ، شکار سر تیر و آهن گرم است که موجب تفاوت در تصویرسازی و دامنه استعاره مفهوم فرصت شده است؛ زیرا طرحواره در معادل اول از نوع ظرفی و با نمونه عربی همسان است، ولی در دو معادل دیگر از نوع حیوان‌انگاری و شی‌انگاری هستند؛ «فرصت، شکار سر تیر است و فرصت، آهن گرم است».

۳. تفاوت در نگاه‌ها: نابرابری معادل‌های فارسی با امثال عربی از نظر الفاظ و نوع جمله، از عوامل تفاوت در نگاه‌های دو زبان است. این امر منجر به اختلاف در طرحواره‌ها و استعاره‌ها می‌شود (کوچش، ۱۳۹۴: ۱۵۹)؛ مانند: «لَيْسَ "فِي الْحَبِّ" مَشْوَرَةً». فارسی: «آنجا که "عشق خیمه" زند جای عقل نیست.» (سعدی، ۱۳۹۵: ۲۵۹).

در داده پایه، مکان فیزیکی با عشق، تطابق دارد که موجب شکل‌گیری طرحواره ظرفی «عشق، ظرف است»، شده است. اما در نمونه فارسی، حوزه مقصد عشق با انسان و سفر، تطابق دارد که عامل تفاوت در طرحواره‌ها و استعاره‌ها است؛ «عشق، انسان است و عشق، سفر است».

۴. تفاوت در صورت متن: اختلاف در الفاظ، عبارات و ساختارهای نحوی (همان: ۱۹۲)، از تفاوت‌های بین‌زبانی یک استعاره مشترک هستند، که گاهی سبب ایجاد صدای فعال و تأثیرگذار و یا صدای منفعل و تأثیرپذیر می‌شوند (فتوحی، ۱۳۹۵: ۲۹۵).

۵. برجستگی: تفاوت در نمادهای عبارات استعاری، از تفاوت‌های بین‌زبانی محسوب می‌شود که موجب برجسته شدن یکی از طرحواره‌ها می‌گردد؛ مانند: استعاره‌های «او دیوانه رفت.» و «او به سمت خشم پرواز کرد.» که پرواز کردن از رفتن، بسیار بارزتر است (کوچش، ۱۳۹۴: ۱۹۵). تفاوت‌های ناشی از پس‌زمینه‌های فرهنگی-ایدئولوژیکی (همان: ۱۹۷)، مانند رویکرد ارادی و غیر ارادی (همان: ۲۰۱، ۲۰۲)، از تفاوت‌های بین‌زبانی است؛ مانند: «فَسَافِرٌ "فَفِي الْأَسْفَارِ" حَمْسٌ فَوَائِدًا». فارسی: «سفر، مربی "مرد است».

مفهوم انتزاعی "سفر"، به وسیله ظرف مفهوم‌سازی شده است. بنابراین، طرحواره «سفر، ظرف است»، با استعاره «حالت‌ها، ظرف هستند»، تبیین می‌شود. در معادل فارسی، طرحواره «سفر، مربی است»، از نوع انسان‌انگاری است. طرحواره ظرفی در نمونه عربی، صدای منفعل و

تأثیرپذیر دارد، اما در زبان فارسی، سفر فاعلِ جمله معلوم و مثل یک انسان آموزش دهنده است، از این رو دارای پس زمینه‌های ایدئولوژیکی، صدای فَعَال و تأثیرگذار است.

٢-٣. ضرب المثل و مثل نما

مثل، ساختاری موجز دارد که در قالب استعاره برای استدلال و اقناع به کار می‌رود و سینه به سینه از نیاکان به آیندگان می‌رسد که اینچنین تعریف می‌شود: «مثل جمله کوتاه، رسا و اغلب آهنگینی است که به صورت استعاره تمثیلیه برای بیان حجت یا به کارگیری اندرز، اغلب، بدون تغییر لفظی شهرت یافته است.» (پارسا، ۱۳۹۴ش: ۱۳). مثل نماها، براساس دیدگاه بلاغیون کلاسیک، اغلب اسلوبی غیر استعاری دارند، ولی اکثر آن‌ها دربرارنده استعاره‌های مفهومی و طرحواره‌ها هستند. «مَثَل نماها جملات کوتاه غیر استعاری و اغلب شیوای هستند که به دلیل دارا بودن محتوای عام و کلی بر سر زبان‌ها افتاده‌اند.» (همان: ۲۰). امثال، تجارب، اندیشه و آداب و رسوم طبقات اجتماعی یک ملت را به تصویر می‌کشند (قطامش، ۱۹۸۸م: ۵، ۶) که در آن‌ها حالت‌های اولیه جسمانی در حوزه مبدأ، بر مفاهیم انتزاعی و ثانوی در حوزه مقصد، نگاشته می‌شوند؛ لذا این گونه ادبی، وسیله مناسبی برای شناخت یک قوم و فرهنگ آن است. (ناصری، ۱۳۹۰ش: ۹).

منبع اصلی داده‌های پژوهش، کتاب «*الأمثال المقارنة بين العربية والفارسية*» (۱۳۹۳م)، تألیف منصوره زرکوب است که از منابع قدیمی عربی و فارسی بهره برده است و از جدیدترین منابع تطبیق امثال و مثل نماهاست. تألیف مذکور (۲۱۳۳) ضرب المثل و مثل نمای عربی را دربر می‌گیرد که مورد مطالعه قرار گرفتند و در پرتو تعریفات طرحواره و استعاره مفهومی، ۵۶ نمونه مبتنی بر طرحواره‌های ظرفی، که مفهوم‌سازی انتزاعی در آن‌ها آشکار است، برای این پژوهش انتخاب شدند. اما برای یافتن معادل دقیقتر، از منابع دیگری مانند «*امثال و حکم دهخدا*»، نیز استفاده شده است.

٣. تحلیل طرحواره‌های تصویری ظرفی

٣-١. طرحواره ظرفی

این طرحواره، براساس تجربه و تکرار تعاملات انسانی با محیط‌های که وارد آن‌ها می‌شود و یا قرار دادن اشیاء در ظروفی که دارای عناصر داخل، خارج و مرز هستند، تشکیل می‌شود. به

اعتقاد جانسون، انسان از طریق قرار گرفتن در اتاق، خانه و مکان‌هایی که می‌توانند نوعی ظرف تلقی شوند و یا قرار دادن اشیاء در مکان‌هایی که از حجم برخوردارند، بدن خود و برخی از مفاهیم انتزاعی را نوعی ظرف در نظر گرفته و از آن‌ها طرحواره‌های به‌صورت احجام فیزیکی در ذهن خود پدید آورده است (۱۳۹۹م: ۱۳۸). او برای بیان مفاهیم انتزاعی در قالب واژه‌ها، به آن‌ها ساختار هستی‌شناسی و فرم هندسی می‌دهد (کوچش، ۱۳۹۸ش: ۱۴۰؛ مانند: «فِي الطَّمْعِ الْمَدْلُغَةُ لِلرِّقَابِ»). (زرکوب، ۱۳۹۳ش: ۲۶۳). آزمندی، ظرف خواری و ذلت است. این نمونه نشان می‌دهد که انسان طمع را نوعی ظرف به‌حساب آورده و در نتیجه این امر، استعاره مفهومی «حالت‌ها، محل‌ها هستند.» (جانسون، ۱۳۹۹ش: ۲۱۴)، شکل گرفته است. طرحواره ظرفی، شامل انواع طرحواره تصویری پر-خالی، داخل-خارج، سطح و محتوا می‌شود (اوانز و گرین، ۱۴۰۰ش: ۲۵۴). اما در این جستار، نمونه‌های عربی براساس استعاره‌های عام طبقه‌بندی شده‌اند.

الف. حالت‌ها، مکان هستند.

طرحواره عام «حالت‌ها، محل‌ها هستند.»، یکی از مدل‌های فرهنگی جهانی است (کوچش، ۱۳۹۴ش: ۶۸) که انسان با استفاده از آن در حوزه مبدأ، ظرفی ملموس را که دارای درون، بیرون، مرز، حجم و عمق است، بر یک مفهوم انتزاعی در حوزه مقصد، که فاقد این ابعاد است، فراقینی می‌کند. این استعاره مبنای تصویرسازی ۳۵ مورد از طرحواره‌های ظرفی عربی است، در حالی که تعداد زیادی از معادل‌های فارسی از نوع طرحواره‌های «حالت، نیرو است. حالت، ماده است. بهتر، بالاست و ...»، هستند.

۱. «الْفَقِيرُ فِي الْأَهْلِ مَصْرُومٌ وَالْغَنِيُّ فِي الْغُرْبَةِ مَوْصُولٌ». فارسی: «فقیر در ولایت خود غریب و غنی "در غربت" آشنا و عزیز است.».

در زبان عربی و فارسی، مکان مسدود، بر غربت، نگاشته شده است. بنابراین، غربت، ظرفی است که انسان‌ها در درون یا بیرون آن قرار دارند. انسان از طریق تجربه متوجه شده است که فقر و غربت چهره‌ای غمگین را از وی به نمایش می‌گذارند و شخص بی‌نیاز یا کسی که در وطن مستقر است، چهره‌ای درخشان دارد. تکرار این کلیشه‌ها در زندگی، منجر به تشکیل استعاره‌های یکسان شده است: «غربت، ظرف است، فقر و غربت، تاریکی هستند، بی‌نیازی، روشنایی است.» درد مشترک فقر و غربت میان عرب و فارس و اقتباس لفظی و معنایی فارس

زبانان از نمونه‌های عربی (اقبال، ۱۳۹۵ش: ص ۱۰۶-۱۰۷)، عامل یکسانی طرحواره‌ها و استعاره‌ها شده است.

۲. «أَسَدٌ عَلَيَّ وَ "بَنِي الْخُرُوبِ" نَعَامَةٌ» به شترمرغ، در تندروی، ترس و غیره، مثل زده می‌شود (اسماعیل صینی و دیگران، ۱۹۹۶م: ۹۳). فارسی: «شیر خانه» و «شغال بیرون» است.

تکرار درگیری در جامعه و دخالت و یا عدم دخالت اشخاص در آن، سبب شده است تا عرب‌ها معنای انتزاعی "جنگ" را همچون مکانی فیزیکی، دارای عناصر داخل، خارج و مرز در نظر بگیرند و در قالب طرحواره طرفی «جنگ، مکان است»، مفهوم‌سازی کنند که انسان‌ها در درون یا بیرون آن قرار می‌گیرند.

اما در معادل فارسی، "خانه و بیرون خانه"، به صورت مجازی به جای دوست و دشمن به کار رفته‌اند. و این امر، سبب شکل‌گیری طرحواره طرفی «دوست و دشمن، ظرف هستند»، شده است. علاوه بر این، در نمونه‌های عربی و فارسی، حوزه مقصد انسان بر حوزه مبدأ شیر، شترمرغ و شغال، نگاشته شده‌اند. بنابراین، استعاره‌های «انسان، شیر است. انسان، شترمرغ است. انسان، شغال است»، از نوع حیوان‌انگاری‌اند که شترمرغ نمونه بهتری برای نماد ترس و از شغال برجسته‌تر است.

زادگاه اصلی شترمرغ آفریقا و جنوب آسیا (غربال و دیگران، ۱۹۶۵م: ۱۸۴۰) و زادگاه اصلی شغال آسیا بوده است (معین، ۱۳۸۸ش: ۷۳۷) که در ایران نیز وجود دارد. لذا آشنایی عرب‌ها با شترمرغ و ایرانیان با شغال و رفتارهایشان، موجب تأثیرگذاری زیست‌بوم بر تفاوت در انتخاب نماد ترسویی و ناتوانی در دو زبان شده است.

۳. «الموتُ حوضٌ مَوْرُودٌ». فارسی: «مرگ شتریس» که در هر خانه‌ای می‌خوابد.

مرگ، رویدادی تکراری است؛ عرب‌ها این الگوی تکراری را با برکه‌ای که مردم برای رفع تشنگی به آن مراجعه می‌کردند، مقایسه نموده و از طریق طرحواره طرفی «مرگ، برکه است»، مفهوم‌سازی کرده‌اند؛ همانطور که آب برای حیات ضروری است، زندگی نیز بدون مرگ قابل تصور نیست. در معادل فارسی، مرگ از طریق طرحواره حیوان‌انگاری «مرگ، شتر است»، مفهوم‌سازی شده است. عامل انتخاب حوزه مبدأ "برکه" در زبان عربی، محیط طبیعی و نیاز زیستی است. اما علت انتخاب حوزه مبدأ "شتر" در فارسی، سنت شترگردانی قبل از عید قربان در محله بوده (فرخ‌نژاد، ۱۳۹۰: ۵۰) که از عوامل فرهنگی و اجتماعی است.

۴، ۵. سخن، از مفاهیم انتزاعی است که تصویرسازی آن در قالب ماده‌انگاری و ظرف در زبان فارسی و عربی مورد توجه بوده است؛ مانند: «حرف حق، تلخ است.» (زرکوب، ۱۳۹۳ش: ۱۷۳) که ترجمه تحت اللفظی مثل «الحقُّ مُرٌّ» است. ادبای فارس زبان، به دلیل ارتباط فرهنگی با عرب‌ها، آن را به صورت مستقیم نقل کرده‌اند؛ مانند این بیت از نظامی (مخزن الأسرار، بخش ۴۷):

گر سخن راست بود همچون دُرِّ تلخ بود تلخ که الحقُّ مُرٌّ

سخن، در معادلی دیگر، در قالب طرحواره ظرفی بیان شده است: «فی النُّصْحِ لَسْعُ الْعُقَابِ»؛ گزش عقرب‌ها در نصیحت کردن است. فارسی: «سخن راست، تلخ می‌باشد.»

در داده عربی، «نصیحت» ظرفی است که محتوای آن گزش عقرب‌ها است. اما در معادلش سخن حق، غذای تلخ قلمداد شده است. زندگی بادیه نشینی عرب‌ها و ارتباطشان با جانوران سمی و گزش دردناکشان، سبب شده تا درد نصیحت را با گزش عقرب‌ها مقایسه و مفهوم‌سازی کنند؛ مثل استعاره‌های «نصیحت، ظرف است. نصیحت، عقرب است.» ولی سرسبزی ایران و تجربه کردن طعم تلخ گیاهان موجب شده تا فارس زبانان برای مفهوم‌سازی ناخوش‌آیندی نصیحت، از طرحواره گیاه‌انگاری «سخن حق، گیاه است.» بهره ببرند.

۶. «الْفَنَاءَةُ كَنْزٌ لَا يَفْنَى.» کنز هم بر گنج و هم بر ظرف آن، دلالت دارد (ابن منظور، ۲۰۰۵م: ج ۲: ۹۲). فارسی: سعدی (۱۳۹۵ش، الف: ۱۴۷) می‌گوید:

قناعت توانگر کند مرد را خبر کن حریص جهانگرد را

در نمونه فارسی کانون توجه روی واژه «توانگری» است که بر معانی زیادی دلالت دارد، از جمله: ثروت‌مندی، توانایی. بی‌نیازی؛ «توانگری، بی‌نیازی است.» (دهخدا، ۱۳۶۱ش، ج ۱: ۵۵۶).

در نمونه عربی، قناعت ظرف آذوقه‌های زندگی تلقی شده است؛ «قناعت، ظرف است.» تمرکز بر گنج، نشانه اهمیت آن نزد مردمان عرب است. اما در نمونه فارسی، قناعت نیروی است که انسان را توانمند و ثروتمند می‌کند که موجب شکل‌گیری استعاره «قناعت، توانایی است»، شده است. تمرکز بر توان درونی، بیانگر اهمیت آن نزد ایرانی‌ها است؛ زیرا ذکر هر چیزی در حوزه مبدأ یکی از سطوح زنجیره بزرگ وجود، نمایانگر اهمیت آن نزد گوینده است (لیکاف و ترنر، ۱۳۹۹ش: ۲۵۹-۲۵۸). در «اللسان العرب» (ابن منظور، ۲۰۰۵ش، ج ۵: ۲۷۲) و «نهج البلاغه» (صبحی‌صالح،

١٤١٩ق: ٦١٣) از این مثل، با عبارت: «القناعة مأل لا يتقَدُّ»، به عنوان حدیثی از پیامبر یاد می‌شود؛ بنابراین، هر دو نمونه عربی و فارسی برگرفته از این آموزه دینی هستند.

٧. «عَيْنُكَ عَجْرِي وَالْفُؤَادُ فِي دَدِي». دَد: سرگرمی (فیروزآبادی، ١٩٩٨: ٢٨٠) خوشحالی (اسماعیل صینی و دیگران، ١٩٩٦: ٥٧). فارسی: به دست راست شکر می‌آورد به دست چپ تبر دارد.

مفهوم شادی، به وسیله طرحواره ظرفی «خوشحالی، ظرف است.» و حوزه‌های متناقض دوستی و دشمنی، به واسطه رفتارهای فردی چشم اشک‌آلود و دل شاداب، مفهوم‌سازی شده‌اند. اما در زبان فارسی، رفتار دوگانه از طریق طرحواره‌های شی‌انگاری «دوستی، شیرینی است و دشمنی، تیغ بران است.»، تصویرسازی شده که با تکیه بر مبداهای شکر و تبر، شکل گرفته‌اند. اختلاف دو زبان در مفهوم‌سازی، ناشی از تفاوت در شناخت، محیط فیزیکی و فرهنگی است.

ب. بدن، ظرف است.

انسان برای تصویرسازی برخی از معانی ذهنی، بدن خود و جانوران و یا یکی از اعضای آن‌ها را ظرفی تلقی کرده که دارای ابعاد مختلف است.

انسان: بدن انسان و اعضای آن، مانند سر، دست، قلب و غیره، یک حوزه مبدأ ایده‌آل برای تصویرسازی مفاهیم انتزاعی است؛ زیرا ما آن‌ها را خوب می‌شناسیم (کوچش، ١٣٩٨ش: ٤١) و پیوسته با آن‌ها ارتباط داریم. به همین دلیل تعداد زیادی از طرحواره‌ها براساس مدل عام «بدن، ظرف است.»، مفهوم‌سازی شده‌اند.

١. «صَفِيرَتْ يَدَاهُ مِنْ كُلِّ خَيْرٍ». فارسی: «از این "دیگ چوبی" کسی حلوا نخورده است.»
"دست" مکان فیزیکی قلمداد شده که خالی از خیر و نفع است. با وجود اینکه دست عضو مشترک میان همه انسان‌هاست، مفهوم‌سازی آدم بی خیر و نفع، در زبان فارسی، به وسیله "دیگ چوبی"، صورت گرفته است؛ زیرا در ایران از درختان جنگلی انواع ظروف، از جمله دیگ‌های چوبی را به منظور نگه‌داری مواد غذایی و اهداف دیگر، می‌ساختند که برای پخت‌وپز قابل استفاده نبودند. بنابراین، تفاوت در محیط فیزیکی و فرهنگ زندگی، باعث اختلاف در حوزه مبدأ شده است.

حیوان: جانوران و اعضای بدنشان، رفتارهای زیستی و غریزی آن‌ها، مبدئی مناسب برای تصویرسازی رفتارها و خصلت‌های انسانی است (کوچش، ١٣٩٨ش: ٤٢). لذا در برخی داده‌ها بدن حیوان و یا یکی از اعضای آن‌ها مانند سر، چشم، پوست و ... ، ظرف به حساب آمده‌اند؛ مثل:

۲. «ذئبٌ فی مَسْکٍ سَخْلَةٍ». فارسی: «گرگی "در لباس" میش است.».

در زبان عربی و فارسی، پوست گوسفند، ظرفی قلمداد شده که به صورت مجازی برای نفس و روان انسان به کار رفته است که در طرحواره حیوان‌انگاری، گرگ با انسان ستمگر و میش با انسان مظلوم، تطابق دارد و موجب تجانس طرحواره‌ها شده‌اند. طرحواره «پوست میش، ظرف است»، با استعاره عام «بدن، ظرف است»، مفهوم‌سازی شده است.

در زبان عربی و فارسی، گرگ، نماد ستمگری و میش، نماد مظلومیت است؛ انسان، گرگ را از دشمنان سرسخت خود به حساب آورده است، حتی زمانی که برادران حضرت یوسف می‌خواهند او را با خودشان به صحرا ببرند، اولین خطری که به ذهن حضرت یعقوب خطور می‌کند، گرگ است (سوره یوسف: ۱۳). بی‌شک آشنایی فارس و عرب با رفتار گرگ و میش، موجب شده است تا دو نوع از رفتارهای اختیاری بشر را براساس رفتار غریزی این دو حیوان، مفهوم سازی کنند که این امر سبب تجانس طرحواره‌ها در دو زبان شده است.

۳. «الْقَرْدُ فی عَینِ أُمِّهِ غَزَالٌ». فارسی: «بوزینه "به چشم" مادرش غزال است.».

منظور از "چشم"، مفهوم انتزاعی نگاه است که هدف از آن، برجسته‌سازی محاسن محبوب در نگاه عاشق است. طرحواره‌های ظرفی و حیوان‌انگاری «چشم، ظرف است، انسان، میمون است و انسان، غزال است»، در هر دو زبان مشترک است. محبوبیت فرزند و معشوق، که از ویژگی‌های فطری مشترک میان همه انسان‌ها است، موجب درک مشترک و تشابه فرهنگی شده است. علاوه بر این، تشابه لفظی نمونه فارسی با عربی، نشان می‌دهد که معادل فارسی، ترجمه مثل عربی و عامل همسانی طرحواره‌ها است.

ج. زمان، مکان است.

گاهی انسان، زمان را مثل شب و روز، مکانی تلقی می‌کند که وارد آن می‌شود و کارهای روزمره را در آن انجام می‌دهد، لذا برخی از معانی ذهنی در زبان عربی، مانند وقت، تأخیر و صبح، براساس طرحواره عام «زمان، ظرف است»، مفهوم‌سازی شده‌اند.

۱. «الْقَرَأُ فی وَقْتِهِ ظَقْرٌ». فارسی: «گریز "به‌هنگام"، پیروزی است.».

در نمونه‌های عربی و فارسی، مکان فیزیکی با معنای مجرد زمان، تطابق دارد و موجب شکل‌گیری طرحواره «وقت، ظرف است»، شده است. به نظر می‌رسد، معادل فارسی، ترجمه

نمونه عربی باشد؛ زیرا این مثل، به عنوان حدیثی از پیامبر (ص) نقل شد است (محمدخلیل، ۱۴۲۵ق، ج ۱: ۲۱۳). بنابراین، متون دینی مشترک، عامل همسانی طرحواره‌ها در دو زبان است.

۲. «فِي التَّأخِيرِ آفَاتٌ». فارسی: «آفت‌هاست "در تأخیر" و طالب را زیان دارد».

در زبان فارسی و عربی، مبنای مفهوم‌سازی طرحواره «تأخیر، ظرف است»، استعاره عام «زمان، مکان است»، است. شناخت مشترک فارس و عرب از ضرر و زیان به عقب انداختن کارها، باعث شده است تا تصویرسازی در زبان فارسی، از نظر صورت و معنا، تحت تأثیر زبان عربی قرار گیرد؛ مانند این بیت از مولوی (۱۳۷۵ش: ۱۶۹):

بده یک جام ای پیر خرابات مگو فردا که فی التَّأخِيرِ آفات!

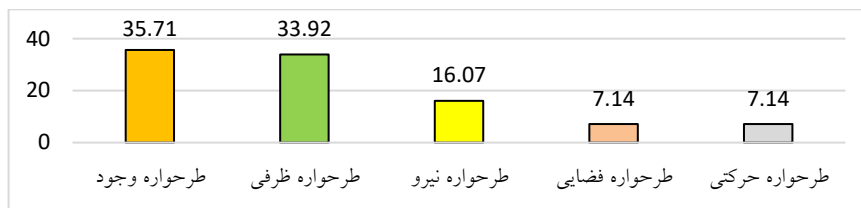
۳. «الْقَرِشُ الْأَبْيَضُ يَنْفَعُ فِي الْيَوْمِ الْأَسْوَدِ». فارسی: «پول سفید از برای "روز سیاه" خوب است». در هر دو زبان، پول سفید بر مال و ثروت، مکان بر روز و سیاهی بر سختی‌ها، نگاشته شده‌اند، که موجب تجانس متن و پیام طرحواره‌ها شده است. در مدل‌های مفهوم‌سازی عام، «بد، سیاه است»؛ لذا در نمونه عربی، "روز سیاه"، ظرف مشکلات زندگی، قلمداد شده است. ولی در زبان فارسی، روزگار پر از درد و رنج، شیئی سیاه‌رنگ به حساب آمده است. بنابراین، طرحواره‌های شی‌انگاری «اندوه، سیاه است، و مشکلات، تاریکی است»، با استعاره عام «بد، سیاه است»، تصویرسازی شده‌اند.

۴. «الْبَرْكَهُ فِي الْبُكُورِ». فارسی: «"خواب بامدادی، مانع روزی" می‌شود».

فارس‌زبانان و عرب‌زبانان، از طریق تجربه دریافته‌اند که دیرخیزی، عامل به عقب افتادن کارها و بی برکتی زندگی است، ولی سحرخیزی، موجب پیشرفت و افزایش روزی می‌شود. اما با وجود شناخت مشترک، سحرخیزی در داده عربی طروره ظرفی است. اما در زبان فارسی، خواب صبحگاهی، در کالبد نیروی مانع کسب روزی، تصویرسازی شده است. استعاره «زمان، مکان است»، مدلی جهانی است (کوچش، ۱۳۹۴ش: ۷۳) و همه ملت‌ها باید درک مشابهی از آن داشته باشند، اما تمایل فارس‌زبانان به مفهوم‌سازی آن در اسلوب جملات فعلیه، مانند این نمونه، عامل دگرگونی برخی از طرحواره‌ها شده است.

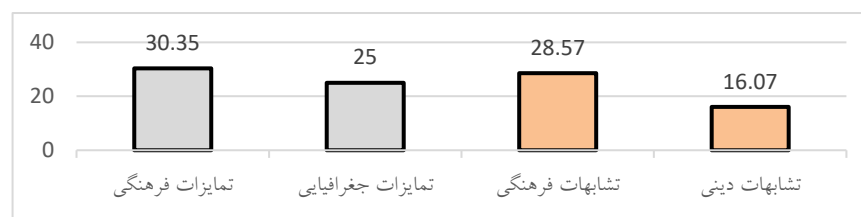
تطبیق و تحلیل طرحواره‌های ظرفی با نگاهی به استعاره‌های مفهومی آنها... علی سعیدآوی و...

ستون دوم نمودار ذیل، نشان می‌دهد که ۳۳.۹۲٪ از طرحواره‌های زبان فارسی با نمونه‌های عربی، متجانس هستند و مجموع ستون‌های دیگر، تفاوت ۶۶.۰۶٪ درصدی طرحواره‌ها، داده‌های فارسی با عربی را نشان می‌دهد.

نمودار ۱: توزیع فراوانی تفاوت و تشابه طرحواره‌های ظرفی در مقایسه‌ی امثال فارسی و عربی

نمودار ۲، بیانگر میزان تأثیر عوامل فرهنگی، جغرافیایی و دینی در تفاوت و تشابه طرحواره‌ها در دو زبان عربی و فارسی است.

نمودار ۲: توزیع فراوانی عوامل تفاوت و تشابه در تطبیق امثال فارسی و عربی

نتیجه

در این مقاله ۵۶ ضرب‌المثل عربی از کتاب «الأمثال المقارنة بين العربية والفارسية» که در بردارنده‌ی طرحواره‌های تصویری ظرفی هستند، با معادل‌های فارسی، تطبیق گردیده که تحلیل فشرده ۱۹ مورد از آن‌ها در مقاله نقل شده است. براساس یافته‌های پژوهش، مشترکات زیادی در مفهوم‌سازی و انتقال معانی انتزاعی امثال عربی و فارسی، وجود دارد؛ زیرا تمام انسان‌ها مفاهیم را از طریق ادراکات جسمانی و روابط میان پدیده‌ها، به یک روش تجربه می‌کنند، که این امر موجب شناخت مشترک می‌شود. علاوه بر این، روابط فرهنگی و دینی در افزایش مضامین مشترک طرحواره‌های همسان میان دو زبان، دخیل بوده‌اند. اما با وجود این اشتراکات، بخش زیادی از طرحواره‌ها در معادل‌های فارسی، متحوّل شده‌اند. نتایج مقایسه و تحلیل طرحواره‌ها براساس فهرست اوانز و گرین به صورت ذیل می‌باشد:

در مفهوم‌سازی حوزه‌های مقصد مشترک زبان عربی و فارسی، تغییر معناداری در معادل‌های فارسی بر پایه حوزه‌های مبدأ مشاهده می‌شود: ۳۳.۹۲٪ از طرحواره‌های ظرفی در زبان فارسی با نمونه‌های عربی، متجانس هستند، که مهمترین عامل آن درک مشترک، تعاملات فرهنگی و اقتباس از نمونه‌های عربی است.

اما ۶۶.۰۶٪ از طرحواره‌های ظرفی در معادل‌های فارسی، به دیگر طرحواره‌ها، تغییر شکل داده‌اند. بیشترین فراوانی در این ناهمسانی به طرحواره وجود اختصاص دارد که شامل ۳۵.۷۱٪ می‌شود و سه عامل؛ زیست‌بوم، محیط فیزیکی و فرهنگ در آن دخیل می‌باشند. ۱۶.۰۷٪ از مفاهیم انتزاعی چون قناعت، خواب، و اخلاق نیک در معادل‌های فارسی در قالب طرحواره نیرو، تصویرسازی شده‌اند که در رتبه دوم قرار دارد؛ دگرگونی ساختارهای دستوری، تفاوت در نحوه شناخت از عوامل این تغییرات هستند. در نهایت طرحواره فضایی و حرکتی، به صورت مساوی، ۱۴.۲۸٪ از این طرحواره‌ها را به خود اختصاص داده‌اند که برجسته‌سازی از مهمترین عامل این ناهمسانی به حساب می‌آید.

در خصوص عوامل اشتراک، روابط دینی و فرهنگی، موجب تشابه لفظی و معنایی ۴۴.۶۴٪ از امثال فارسی با عربی شده است؛ زیرا یادگیری زبان عربی، به خاطر اسلام، بر زبان فارسی، تأثیرگذار بوده که حدود ۲۹٪ از آن به عوامل فرهنگی و بیش از ۱۶٪ به متون دینی وابسته است. در این بخش، امثال عربی، از جهت لفظ و معنا، بر امثال فارسی، سایه افکنده‌اند.

در ارتباط با افتراقات باید گفت که عناصر فرهنگی و جغرافیایی باعث تفاوت ۵۵.۳۵٪ از امثال فارسی با نمونه‌های عربی از نظر صورت و حوزه‌های مبدأ شده است که ۳۰.۳۵٪ از آن به عناصر فرهنگی، تفاوت در نوع واژگان و جمله‌سازی، اختصاص دارد، و ۲۵٪ از آن به تفاوت در محیط جغرافیایی، مثل جانوران و گیاهان مربوط است.

سه استعاره عام «حالت، ظرف است، بدن، ظرف است و «زمان، مکان است»، اساس تصویرسازی طرحواره‌های عربی هستند. ولی مفهوم‌سازی معانی در معادل‌های فارسی به ده مورد می‌رسد؛ که بیشترین فراوانی به استعاره «حالت‌ها، مکان هستند»، و کمترین بسامد به استعاره‌های «حالت‌ها، انسان هستند» و «فهمیدن، دیدن است»، تعلق دارد. اسلوب ظرف (جار و مجرور) در جملات عربی، صدای ایستا و منفعل دارند، اما دگرگونی آن‌ها به جمله فعلیه و معلوم در زبان فارسی، منجر به صدای فعال و پویا شده است.

منابع

منابع عربی

- ابن منظور، محمد. (۲۰۰۵م). *لسان العرب*. تحقیق: عامر أحمد حیدر. ط ۱. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- إسماعیل صیفي، محمود، و دیگران. (۱۹۹۶م). *معجم الأمثال العربیة*. ط ۲. بیروت: مکتبه لبنان.
- صالح، صبحي. (۱۴۱۹ق). *صحیح البلاغة*. ط ۱. قم: دار الهجرة.
- غربال، محمد شفيق و دیگران (۱۹۶۵م). *الموسوعة العربیة المیسرة*. ندارد، القاهرة: دار الشعب.
- فاتن محمد خليل، لبون (۱۴۲۵م). *دلایل الخیرات فی کلام سید السادات*، ج ۱. ط ۱. بیروت: مؤسسه التاريخ العربي.
- فیروزآبادی، محمد بن یعقوب. (۱۹۹۸م). *القاموس المحیط*. ط ۶. بیروت: مؤسسه الرسالة.
- قطامش، عبدالمجید. (۲۰۰۳م). *أمثال العربیة دراسة تاریخیة تحلیلیة*. ط ۱. دمشق: دار الفكر.
- المیدانی، أحمد. (۲۰۰۴م). *مجمع الأمثال*. تحقیق: نعيم حستین زرزور. ط ۲. بیروت: دار الکتب العلمیة.

منابع فارسی

- اوانز، وی ویان و گرین، ملانی. (۱۴۰۰ش). *الف - ب زبان‌شناسی شناختی*. مترجم: جهان‌شاه میرزابیگی. ج ۱. چ ۳. تهران: آگاه.
- پارسا، سیداحمد (۱۳۹۴ش)، *بررسی و تحلیل علمی و ادبی امثال و حکم پارسی*، چ ۱، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- جانسون، مارک. (۱۳۹۹ش). *ذهن جسمانی، معنا و خرد: چگونه بدن‌های ما منجر به فهم می‌شود*. مترجم: جهان‌شاه میرزابیگی. چ ۱. تهران: آگاه.
- جانسون، مارک. (۱۴۰۰ش). *بدن در ذهن: مبانی جسمانی معنا تخیل و استدلال*. مترجم: جهان‌شاه میرزابیگی. چ ۵. تهران: آگاه.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۶۱ش). *امثال و حکم*. چ ۵. تهران: امیرکبیر.
- ذوالفقاری، حسن (۱۳۹۲ش). *فرهنگ بزرگ ضرب‌المثل‌های فارسی*. چ ۱. تهران: نشر علم.
- راسخ‌مهند، محمد. (۱۴۰۰ش). *درآمدی بر زبان‌شناسی شناختی*. چ ۸. تهران: سمت.
- رحماندوست، مصطفی (۱۳۹۱ش). *فوت کوزه‌گری: مثل‌ها و داستان‌های آن*. چ ۷. تهران: مدرسه.
- زرکوب، منصوره. (۱۳۹۳ش). *الأمثال المقارنة بین العربیة والفارسیة*. چ ۱. اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- سعدی، مصلح‌الدین. (۱۳۹۵ش الف). *بوستان*. مُصحح: محمدعلی فروغی. چ ۱. قم: نسیم بهشت.
- سعدی، مصلح‌الدین. (۱۳۹۵ش ب). *غزلیات*. مُصحح: محمدعلی فروغی. چ ۱. قم: نسیم بهشت.

- صفوی، کورش. (۱۳۹۸ش). *استعاره*. ج ۲. تهران: علمی.
- صفوی، کورش. (۱۳۹۹ش). *درآمدی بر معنی‌شناسی*. ج ۶. تهران: سوره مهر.
- فتوحی، محمود. (۱۳۹۵ش). *سبک شناسی: نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها*. ج ۳. تهران: سخن.
- فرخ‌نژاد، اسماعیل. (۱۳۹۰ش). *بهار سخن: ریشه‌یابی تاریخی ضرب‌المثل‌های فارسی*. ج ۱. تهران: هورمزد.
- کوچش، زولتان. (۱۳۹۴ش). *استعاره در فرهنگ: جهانی‌ها و تنوع*. مترجم: نیکتا انتظام. ج ۱. تهران: سیاه‌رود.
- کوچش، زولتان. (۱۳۹۸ش). *استعاره مقدمه‌ای کاربردی*. مترجم: جهان‌شاه میرزاییگی. ج ۳. تهران: آگاه.
- کوچش، زولتان. (۱۳۹۹ش). *زبان، ذهن و فرهنگ: مقدمه‌ای مفید و کاربردی*. مترجم: جهان‌شاه میرزاییگی. ج ۳. تهران: آگاه.
- لیکاف، جورج و ترنر، مارک. (۱۳۹۹ش). *فراسوی عقل سرد: راهنمای تخصصی استعاره شعری*. مترجم: مونا بابایی. ج ۱. تهران: نویسه‌پارسی.
- لیکاف، جورج و جانسون، مارک. (۱۳۹۷ش). *استعاره‌های که با آن‌ها زندگی می‌کنیم*. مترجم: هاجر آقا‌ابراهیمی. ج ۳. تهران: نشر علم.
- مولوی، محمد. (۱۳۷۵ش). *کلیات شمس تبریزی*. مُصحح: بدیع الزمان فروزانفر، ج ۱. تهران: راد.
- ناصری، مهدی. (۱۳۹۰ش). *فرهنگ ضرب‌المثل‌های فارسی - عربی*. ج ۱. قم: بوستان کتاب.

مقالات

- اقبالی، عباس. (۱۳۹۵ش). «تبیین نقش ضرب‌المثل‌ها به منزله نماد تعامل فرهنگی ایران و عرب»، *مطالعات روابط فرهنگی بین الملل و ارتباطات اسلامی*، سال اول، پاییز ۱۳۹۵ش، شماره سوم، تهران: سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، صص: ۱۰۱-۱۱۳.

Sources and References

- Al-Meidani, Ahmad. (2004). *Majma' Al-amthal*. 1stedite. Beirut-Lebanon: Dar AL-kotob Al-ilmiyah. [In Arabic].
- Dekhoda, Aliakbar. (2982). *The Proverbs and wisdoms*. 5thedite. Tehran: Amirkabir. [In Persian].
- Farrokhnejad, Ismail. (2011). *Bahar Sokhan: historical roots of Persian proverbs*. 1thedite. Tehran: Hormozd. [In Persian].
- Fatin Mohammadkalil, (2004). *Daleil Al-keirat fi Klame sayyd Al-ssadat*. 1thedite. Beirut: Moasesat Al-tarik Al-arabi. [In Arabic].

- Firouzabadi, Mohammad. (1998). 6thedite. Al-gamoos Al-moheit. Beirut: Al-resalah Publishers. [In Arabic].
- Fotuhi, Mahmood. (2017). Stylistics, Theories, Approaches and methods. 3thedite. Tehran: Sokhan. [In Persian].
- Gerbāl, Mohammadshafiq and Others. (1965). Al-Musua'a al-arabiyyah Al-muyasrah. No edite. Cairo: Dar Al-shab. [In Arabic].
- Ibn Manzur, M. (2005). Lisan Al-arab. 1thedite. Beirut: Dar AL-kotob Al-ilmiyah. [In Arabic].
- Jonson Mark. (2017). Body in Mind. Translated by Jahanshah Mirzabeigi. (2021). 3thedite. Tehran: Agah. [In Persian].
- Jonson Mark. (2017). Embodied Mind, Meaning, and Reason. Translated by Jahanshah Mirzabeigi. (2020). 1thedite. Tehran: Agah. [In Persian].
- Kovecses Zoltan. (2006). Language, Mind and Culture. Translated by Jahanshah Mirzabeigi. (2020). 3thedite. Tehran: Agah. [In Persian].
- Kovecses Zoltan. (2010). Metaphor A Practical Introduction. Translated by Jahanshah Mirzabeigi. (2019). 3thedite. Tehran: Agah. [In Persian].
- Kovecses Zoltan. (2010). Metaphor in Culture. Translated by Nikta entezam. (2015). 1thedite. Tehran: Agah. [In Persian].
- Lakoff, George and Jonson Mark. (1980). Metaphor we live by. Translated by Hagar Aaghaeabrahimi. (2018). 1thedite. Tehran: Elmi Publications. [In Persian].
- Lakoff, George and Mark Turner. (1989). More than Cool Reason. Translated by Mona Babaei. (2020). 1thedite. Tehran: Neveeseh Paarsi. [In Persian].
- Mawlānā, Mohammad. (2006). Dīvān-e Šams-e Tabrīzī. 1thedite. Tehran: Rad. [In Persian].
- Naseri, Mehdi. (2011). The Dictionary of Proverbs in Arabic and Persian. 2thedite. Qom: Bustaneketab. [In Persian].
- Parsa, Ahmad (2015). Persian proverbs and Maxims analysis and literary Description, 1stedite. Tehran: Research Institute of Humanities and cultural studies. [In Persian].
- Qatamesh, Abdul AL-majeed. (2003). Arabic Proverbs - An Analytical Historical Study. 1thedite. Damascus: Dar Al-fikr. [In Arabic].
- Rasekh-mohand, M. (2024). An Introduction to Cognitive Linguistics Theories and concepts. 8thedite. Tehran: Samt. [In Persian].
- Saadi, Mosleh. (2016). Boostan Saadi. 1thedite. Qom: nasime-behesht. [In Persian].
- Saadi, Mosleh. (2016). Gazaliat Saadi. 1thedite. Qom: nasime-behesht. [In Persian].

-
- Safavid, Koresh. (2020). An Introduction to Cognitive Linguistics. 6thedite. Tehran: sooremehr. [In Persian].
 - Safavid, Koresh. (2022). Metaphor. 3thedite. Tehran: Elmi. [In Persian].
 - Sieny, M.E, Abdul-aziz, N.M and Suleiman, M.A (1996). A Dictionary of Arabic Proverbs. 2thedite Beirut: Maktabat-Lebanon. [In Arabic].
 - Sobhi, Saleh (1998). Nahj Al-balagha. 1thedite. Qom: Dar Al-hijrah. [In Arabic].
 - Vyvyan. Evans & Melani Green. (2006). Cognitive Linguistics: An Introduction. Translated by Jahanshah Mirzabeigi. (2021) 3thedite. Tehran: Agah. [In Persian].
 - Zarkoob, Mansure. (2014). The comparative Proverbs in Arabic and Persian. 1thedite. Esfahan: University of Esfahan. [In Arabic and Persian].
 - Zulfaqari, Hasan (2012). The great Dictionary of Persian proverbs. 1stedite. Tehran: Elm pub. [In Persian].

مقارنة وتحليل المخططات الحاوية مع النظر في استعاراتها المفاهيمية في الأمثال والحكم العربية والفارسية على أساس المنهج اللغوي المعرفي نوع المقالة: أصلية

عثمان انصاري^١، علي سعیداوي^٢، مرتضي قائمي^٣

١. طالب دكتراه في قسم اللغة العربية وآدابها. جامعة أبوعلی سینا، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، إيران، همدان.
٢. أستاذ مساعد في قسم اللغة العربية، جامعة أبوعلی سینا، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، إيران، همدان.
٣. أستاذ في قسم اللغة العربية. جامعة أبوعلی سینا، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، إيران، همدان.

تاريخ استلام البحث: ١٤٠٣/٠٣/٢٦ تاريخ قبول البحث: ١٤٠٣/٠٤/٢٢

الملخص

وفقاً لاعتقاد علماء اللغة المعرفية، فإن اللغة تُشكّل الأفكار البشرية والأنماط المفاهيمية وتعكس العمليات الأساسية للعقل. يُدرّس علم الدلالات المعرفية، في هذه الرؤية، العلاقة بين التجارب الجسدية والأنظمة المفاهيمية للغة. وهو أحد الأساليب الجديدة لدراسة الأمثال. تُقدّم الأمثال الأفكار الإنسانية المُعدّدة وتجارب الأمم وثقافتها في صور ملموسة. ولذلك فإنّ المقارنة والتحقيق في عوامل تكوين المخططات الحاوية في الأمثال العربية والفارسية، استناداً إلى نظرية الدلالة المعرفية، يكشف عن أهمية البحث وضرورته. ونظراً لأهميتها في تصوير المفاهيم وتوسيع اللغة، فإنّ الأمثال هي أفضل منصة للمخططات والاستعارات؛ ولذلك فإنّ البحث الحالي المبني على كتاب مقارنة الأمثال بين العربية والفارسية والذي يحتوي على (٢١٣٣) مثلاً قد قام بدراسة ٥٦ مثلاً عربياً بالاعتماد على المخططات الحاوية ومقارنتها بالأمثال الفارسية باستخدام المنهج الوصفي التحليلي. تظهر نتائج البحث تشابهاً بنسبة ٣٣,٩٢٪ واختلافاً يزيد عن ٦٦٪ بين المخططات الفارسية والعربية. فالعلاقات الدينية والثقافية المتجانسة هي من عوامل التجانس، والاختلافات الأيديولوجية والجغرافية والثقافية هي من عوامل الاختلاف في النماذج المفاهيمية. إن تصور المخططات العربية يقوم على ثلاث استعارات: "الحالة حاوية، والجسد حاوية، والزمان مكان". لكن الاختلاف في البنية التحتية الثقافية والبيئة والحياة الحضرية، وتنوع الخبرات الجسدية، جعل عددهم يصل إلى عشرة في نظيراتها الفارسية.

الكلمات المفتاحية: الدلالات المعرفية، المخططات الحاوية، المقارنة، الأمثال العربية والفارسية.